

Boerderij De Harn, Bennekom

Bouwgeschiedenis

De Kostersteen

nummer 79, februari 2002

door L.H. Boot

Boerderijen met een zogeheten stenen kamer zijn in Nederland zeldzaam. In een publicatie uit 1982 worden er door Alders 37 al of niet meer bestaande exemplaren genoemd, maar daar is De Harn te Bennekom niet bij¹. Tijdens de restauratie van een paar jaar geleden werden bouwhistorische waarnemingen gedaan door de Stichting Historisch Boerderij Onderzoek te Amhem².

Alders geeft –enigszins vrij weergegeven– de volgende definitie van een stenen kamer boerderij:

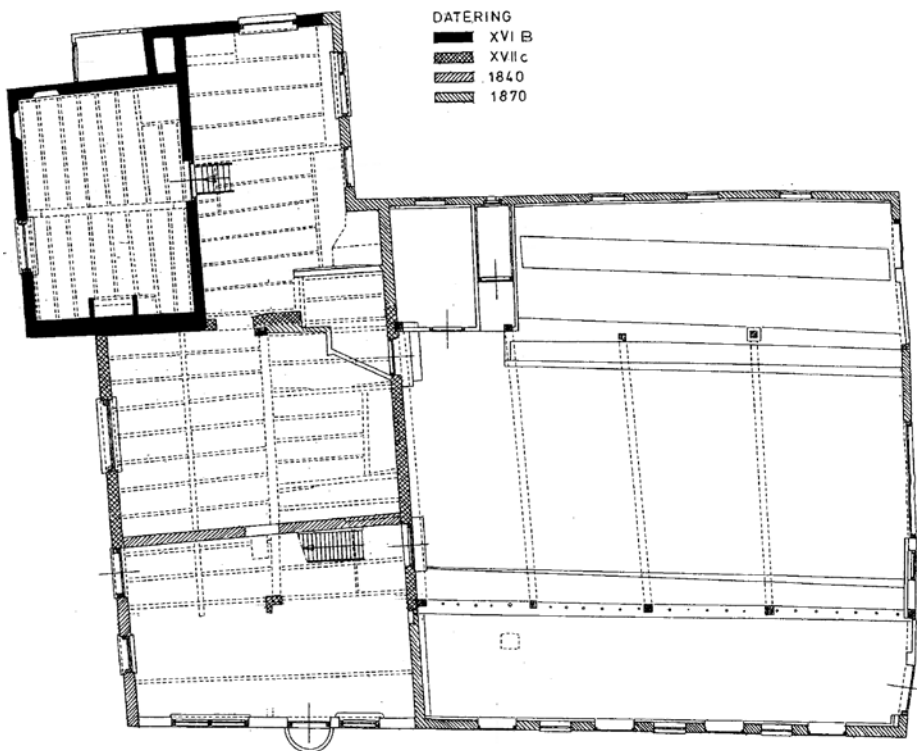
Een driebeukige, niet in steen gebouwde boerderij die vooraan opzij een stenen uitbouw heeft, zodat een L-vormige plattegrond ontstaat. Deze uitbouw –de stenen kamer– steekt een eindje in de boerderij en bestaat uit een vaak overwelfde en half in de grond stekende onderverdieping, een dus boven het maaiveld gelegen kamer, die verwarmd kon worden en een zolder. De stenen kamer heeft een zadeldak met harde dekking (bijvoorbeeld dakpannen) tussen twee topgevels. De buitenste topgevel bezit altijd een schoorsteen en soms een trapgevel. De nok van de stenen kamer steekt meestal uit boven die van het eigenlijke boerderijgedeelte. De boerderij heeft van oorsprong een zachte dekking (bijvoorbeeld riet) en wanden van hout of vlechtwerk. De boerderij heeft een verwarmde woonkamer die tegen de stenen kamer aan ligt.

Geografisch gezien komen boerderijen met stenen kamers vooral in het westen en het midden van het land voor. De Harn ligt aan de uiterste oostgrens van het verspreidingsgebied.

De functie van de stenen kamer

Het bouwen in steen levert een veilige en vooral brandwerende ruimte op, maar daarnaast zullen ook overwegingen van prestige bij deze, relatief dure bouwwijze een rol hebben gespeeld. De tamelijk dunne muren sluiten een verdedigbare functie uit.

Bij een aantal stenen kamers in het westen veronderstelt men een gebruik door de ambachtsheer, die vaak in de stad woonde en die in de stenen kamer zijn *pied-à-terre* in zijn ambachtsheerlijkheid had en van daaruit zijn heerlijke rechten uitoefende. Of een dergelijke functie ook

afbeelding 1. Plattegrond van de begane grond van De Harn.

De balklagen zijn gestippeld weergegeven. De in zwart aangegeven stenen kamer met zijn in de zeventiende eeuw grotendeels verdwenen aanbouw is goed herkenbaar.

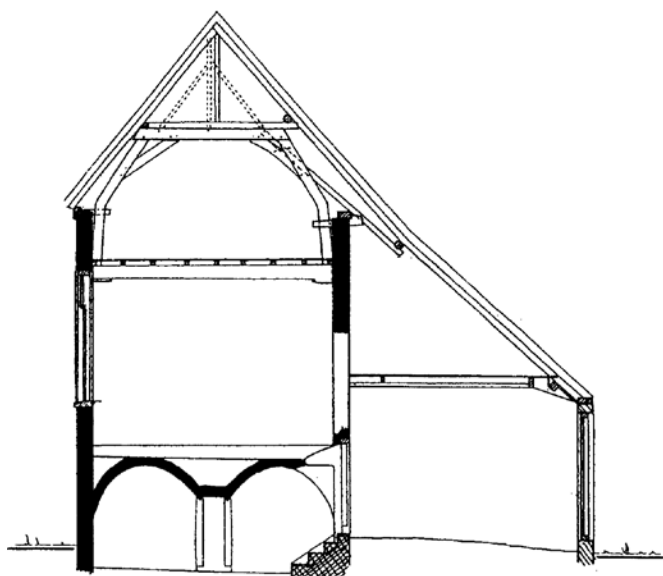
Tekening: A. Viersen, periode-indeling: L.H. Boot.

voor De Harn gegolden heeft, is niet duidelijk. In ieder geval ligt deze boerderij niet dicht bij een stad, maar De Harn was wel een leengoed³. Nader onderzoek zou duidelijk kunnen maken of er van enig verband sprake is. Dat De Harn zomaar een wat deftig uitgevallen boerderij zou zijn, lijkt erg onwaarschijnlijk.

Bouwgeschiedenis van De Harn

Beschrijving van de stenen kamer

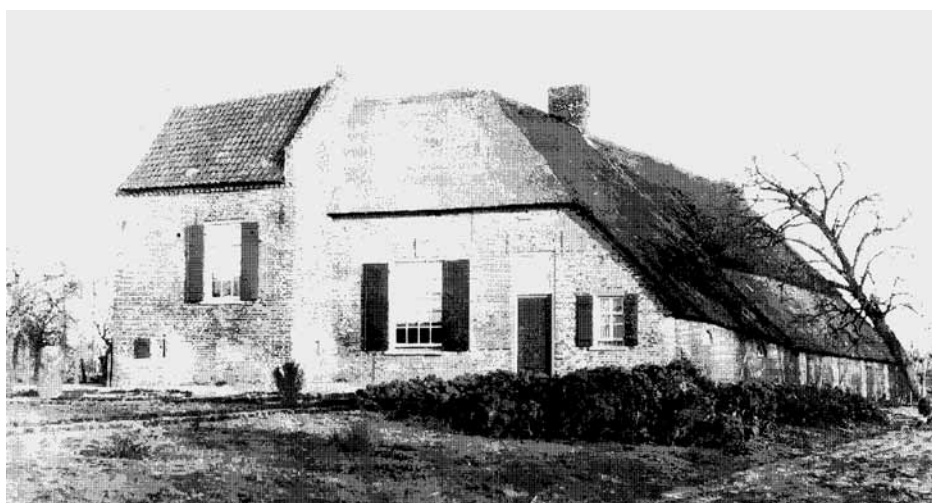
De stenen kamer vormt de oudste kern van de boerderij. Het is een rechthoekig gebouw van 6 x 4,5 meter, dat uit wij grote bakstenen (26/27 x 13 x 6 cm) is opgetrokken en dat een kelder, een kamer en een kapverdieping bevat. De kap heeft maar één spant van eikenhout, die door het ontbreken van telmerken⁴ niet zomaar te dateren is. Het spant rust op de enige moerbalk in de zoldering van de kamer, die verder uit kinderbintjes (dunne balken) tussen de moerbalk en de muren bestaat. In deze zoldering zitten twee ravélingen⁵ die resp. de plaats van de haard in de korte gevel aan de boerderijkant en die van een trap in de hoek rechtsachter aangeven. Van de haard is verder niets bewaard gebleven, de trap was vermoedelijk een spiltrap. De kelder, die grotendeels boven het maaiveld uitsteekt, is gedekt met twee stenen gewelven met in het midden een stenen zuil (afb. 2). De toegang tot de stenen kamer lag eerst in de zuidelijke gevel, maar later is het naar de lange binnengevel verplaatst.

Afbeelding 2.
Doorsnede over de stenen kamer van boerderij De Harn, De twee gewelven op de slechts weinig verdiepte kelder zijn goed zichtbaar.
Tekening: A. Viersen.
Periode-indeling: L.H. Boot.

Ondanks het feit dat de grote bakstenen waaruit de muren opgetrokken zijn van sloop elders afkomstig lijken te zijn, is er toch van een regelmatig metselverband sprake. In de noordelijke, zuidelijke en westelijke gevel zijn de dichtgemetselde restanten van kloosterkozijnen⁶ herkenbaar aan hun smalle boogjes (afb. 3) en rommelig dichtgezette openingen. De onderste helft van een kloostervenster is bewaard gebleven in de top van de noordelijke gevel: de stijlen van het kozijn zijn duidelijk afgezaagd en het bovenste stuk is vervolgens rommelig dichtgemetseld. Ter plaatse van het schuifraamvenster in de westelijke gevel hebben waarschijnlijk twee kloostervensters gezeten. De betekenis van de overige verstoringen in het metselwerk en van verticale naden in het metselwerk is niet meer te achterhalen.

De stenen kamer heeft niet alleen gestaan. Het metselwerk van de noordelijke muur van de boerderij loopt in één werk door met dat van de noordmuur van de stenen kamer en ook het metselverband is hetzelfde

Afbeelding 3. Boerderij De Harn gezien vanuit het zuidwesten voor de verbouwing uit 1955. Duidelijk is te zien hoe hoog de kelder boven het maaiveld uitsteekt. Hier en daar zijn de boogjes van de kloostervensters te zien.

Foto: Nederlands Openluchtmuseum, Arnhem.

(afb. 4). Hoe die aanbouw eruit gezien heeft, kan alleen maar door een opgraving van de mogelijk nog in de grond zittende fundamenten vastgesteld worden.

Afbeelding 4. Boerderij De Harn vanuit het noordwesten voor de verbouwing van 1955. Hier is goed te zien dat een deel van het metselwerk van de stenen kamer en dat van de grote aanbouw hetzelfde is en dat zij dus beide tot dezelfde vroege periode behoren. Het feit dat het dak zo laag tussen de topgevels ligt, zou op het vroeger aanwezig zijn van een strodak kunnen wijzen.

Foto: Nederlands Openluchtmuseum, Arnhem.

Datering van de stenen kamer

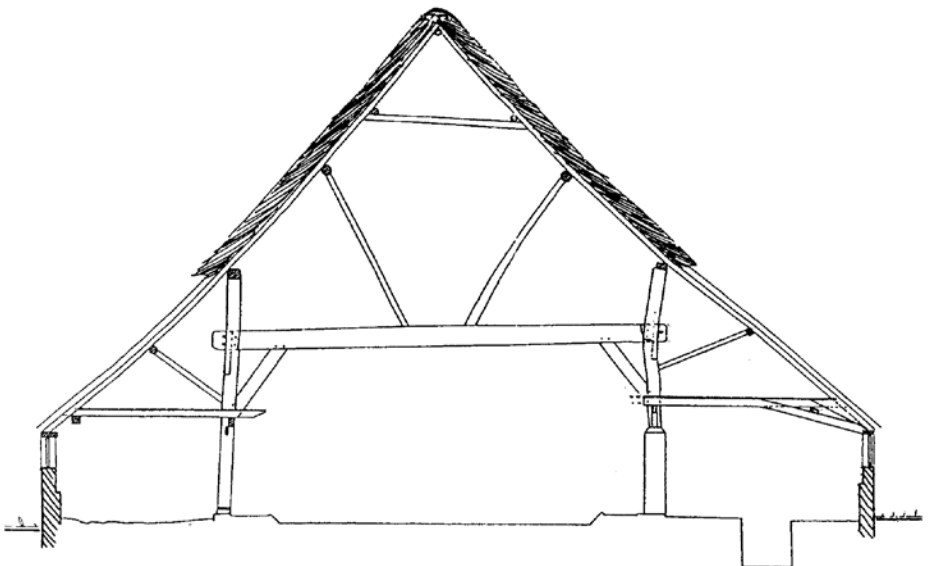
Het bepalen van de ouderdom van de stenen kamer van De Harn aan de hand van de baksteenformaten is een hachelijke zaak, temeer omdat, zoals gezegd, hij zeer waarschijnlijk uit hergebruikt materiaal is opgetrokken. Een datering op grond van steenformaat zou dus te oud uitkomen. Een nog niet voor De Harn toepaste methode, namelijk die van het tellen en meten van de jaarringen van het eikenhout van de kapspant, zou uitkomst kunnen bieden. Vergelijking met stenen kamers elders in het land is riskant, omdat De Harn aan de uiterste oostgrens van het verspreidingsgebied ligt en dus gemakkelijk atypisch kan zijn. Een vage aanwijzing geeft wellicht de geringe dikte van de muren –slechts één steens– die eerder een datering in de tweede helft van de zestiende eeuw doen vermoeden dan in de periode daarvoor.

De bouw van het stenen woongedeelte en van het houten bedrijfsdeel

In het derde kwart van de zeventiende eeuw vond een grote uitbreiding van De Harn plaats. Een langgerekt stenen woongedeelte werd aan de zuid- en de oostzijde van de stenen kamer gebouwd, waarbij gebruik gemaakt werd van een deel van de oude bijgebouwen. Het nieuwe deel was in tweeën gedeeld door een binnenmuur in het verlengde van de

zuidelijke muur van de stenen kamer. Het noordelijke stuk was de woonkeuken, van waaruit men een ingang naar de stenen kamer maakte. Het grote, zuidelijke deel vormde ‘de heerd’, de verwarmde woonkamer, waarvan de plaats van de haard nog in de ravéling van de balklaag aan de oostelijke muur te bepalen is.

Ten oosten van dit woongedeelte kwam een houten bedrijfsgedeelte, waarvan de ankerbalkgebinten (afb. 5) nog bestaan. Dat het woongedeelte en het bedrijfsgedeelte in één keer gebouwd zijn, blijkt onder andere uit het feit dat de zes anker gebinten in beide gedeelten voorkomen. Het eerste gebint was opgenomen in de houten achtergevel, het vijfde staat tegen de stenen oostmuur van het woongedeelte en de zesde ongeveer midden in de heerd. De vloer van de heerd was oorspronkelijk met plavuizen belegd, zoals tijdens de restauratie bleek. Later is er een planken vloer aangebracht.

Afbeelding 5. Doorsnede over de breedte van het bedrijfsgedeelte van boerderij De Harn. Het ankerbalkgebint bestaat uit twee verticale staanders, waardoorheen een ankerbalk steekt. Ter versteviging zijn twee schuine ‘korbelen’ aangebracht.

Tekening: A. Viersen.

In de ramen van het woongedeelte waren kruisvensters⁷ aangebracht, zoals uit bouwsporen af te leiden is. In de achttiende eeuw zijn er schuifvensters gekomen met (nog steeds) witgeschilderde roeden en oker-kleurige kozijnen. De oker-kleur is bij het bouwhistorisch onderzoek ook als onderste verflaag teruggevonden. Zelfs op de zwart-wit foto's uit de tijd vóór 1955 is die kleurstelling herkenbaar.

Latere verbouwingen

Omstreeks 1840 werd vooral het woongedeelte van De Harn opnieuw verbouwd. De heerd werd in tweeën gedeeld door een muur die buitendeur en de deur naar de deel buiten de heerd bracht. Zo kon men niet meer ‘met de deur in huis vallen’ en hield men kou en tocht buiten.

Aan de zuidkant komen twee kleine slaapkamertjes, zodat tussen beide deuren een gang overblijft, De schouw werd verkleind en opnieuw betegeld, Van deze betegeling zijn resten teruggevonden.

De ‘verstening’ van het houten bedrijfsgedeelte vond vermoedelijk in 1870 plaats. Niet alleen werden de houten gevels daarvan in baksteen opgetrokken, maar ook de zuidelijke gevel van het woongedeelte. De slaapkamertjes kregen toen ieder een halfrond stalraampje en het westelijke kamertje een schuifvenstertje. Boven in de kap werd ter versterking per gebint een haanhout aangebracht en op de ankerbalken twee schuin oplopende schoren (afb. 5).

Het zuidelijke deel van het woonhuis werd in 1955 nog een keer grondig verbouwd. In de geheel opnieuw opgetrokken gevel werden een deur en twee ramen in historiserende stijl aangebracht.

Noten

- 1 Alders 1982
- 2 Zweers, 1997
- 3 Edelman-Vlam & Edelman z.j., 154-155
- 4 Telmerk: ingesneden of ingestoken merk in hout dat een getal aangeeft. De opeenvolging van de getallen geeft de juiste volgorde van de bouw van bijvoorbeeld een kap aan. De losse onderdelen van een spantconstructie hebben allen hetzelfde getal aan één zijde, zodat ze op de juiste manier in elkaar gezet konden worden. In de loop van de tijd veranderde het uiterlijk van de telmerken, waardoor ze als middel tot datering gebruikt kunnen worden.
- 5 Ravéling: samenstel van balken rond een gat in een balklaag waar doorheen een trap of een schoorsteenkanaal gaat.
- 6 Kloosterkozijn: kozijn met één opening afgesloten door een luik en daar boven één opening met glas.
- 7 Kruiskozijn: kozijn met een middenstijl en een horizontale dorpel in vieren gedeeld wordt. Ook hier waren er onder luiken en boven glas.

Literatuur

- G. Alders, ‘De Waelneshoeve te Hendrik Ido Ambacht en andere middeleeuwse stenen kamers in Nederland’. In: *Hollandse Studiën* 12, Dordrecht 1982, 1-35
- A.W. Edelman-Vlam & C.H. Edelman, ‘Over belangrijk grondbezit te Bennekom in het verleden’. In: *Een veluws dorp. Een herinneringswerk voor Ir. M.M. van Hoffen*, Bennekom z.j., 136-162
- D.K.J. Zweers, *Rapport bouwhistorische waarnemingen Stichting Historisch Boerderij-onderzoek*, Arnhem maart 1997 (met opmetings-tekening van A. Vierssen).